

ABDULLAH SALÂHADDİN UŞŞÂKÎ VE AHZAB SURESİ 72. AYETİNE DAİR TEFSİR
RİSÂLESİ - İNCELEME VE METİN-

THE LIFE OF ABDULLAH SALAH AL-DIN USHSHAQI AND HIS EXEGETICAL
TREATISE ON AL-AHZAB 33/72 : TEXT AND REVIEW

ESMA ATIŞMAN – ESRA ÇINAR

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ - YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ
esma.atisman@gmail.com - esracinar1994@gmail.com

Öz:

Osmanlı toplumunun ilim geleneğinde ayet tefsiri te'lifâtı önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Döneminde birçok ayet tefsiri kaleme alınmıştır. Tasavvuf konusunda eserleri bulunan Abdullah Salâhaddin Uşşâkî'nin de bu konuda üç tane risalesi mevcuttur. Uşşâkî, "Osmanlı'nın İbnü'l-Arabi'si" diye tanınan, iki yüzden fazla eser telif eden, Türkçe, Arapça, Farsça şiir yazabilen bir Halveti-Uşşâkî şeyhidir. Bu çalışmada öncelikle Uşşâkî'nin hayatı ve tefsir alanındaki eserleri tanıtıldıktan sonra Ahzab suresi 72. ayetine dair tefsir risalesi incelenmiştir. Abdullah Salâhaddin Uşşâkî, işârî bir metod ile ayet tefsirini kaleme almıştır. Salâhî Efendi ayet tefsirinde klasik tefsir usulünde kullanılan usulü takip etmiştir. Bu risalede ayetler, hadisler, İbnü'l-Arabi'nin Fusûsü'l-Hikem'inden alıntılar, benzetmeler, kelime tahlilleri ve soru-cevap yöntemlerine başvurularak Ahzab suresi 72. ayet açıklanmıştır. Müfessir tefsirinde "emanet", "hilafet", "insan", "insan-ı kâmil" ve "Âdem" gibi kavramları Muhyiddin İbnü'l-Arabi düşüncesi temelinde izah etmiştir. Ayette geçen "emanet" kelimesini hilafet olarak tefsir eden müellif, ilgili ayetin meleklerin Hz. Âdem'in halifeliğine itirazını konu edinen Bakara suresi 30. ayet ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.

Abstract:

The interpretation of single Qur'anic verses commentary has an important place in the scientific tradition of the Ottoman society. Many works dealing with interpretation of single Qur'anic verses were presented during the Ottoman period. One of the Ottoman scholars who lived in the 18th century, Abdullah Salah al-Din Ushshaqi wrote three treatises in this genre. Known as 'Ibn al-Arabi of the Ottoman', Ushshaqi was a Khalwati-Ushshaqi sheikh who authored more than 200 works and composed poems in Arabic, Persian and Turkish. Following an introduction to the life and works of Ushshaqi, the present study examines his treatise on al-Ahzab 33/72. In the treatise, Ushshaqi referred to the other verses and the hadiths, and quoted from Fusus by Ibn al-Arabi. Abdullah Salah al-Din Ushshaqi, wrote the commentary on the verse with an illustrative method. Salah master followed the method used in the classical interpretation in verse commentary. Muhy al-Din İbn el-Arabi concepts such as "trust", "khilafah", "human", "human perfect" and "Adam" in his commentator explained on the basis of his thought. He also made use of simile and provided lexical explanations. Additionally, he at times utilised question-answer method. Interpreting trust in Ahzab, 33/72 with khilafah, the author mentioned a link between the said verse and Baqara, 2/30, which is about the objection of angels to the vicegerency of the Prophet Adam.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Ayet Tefsiri, Uşşâkî, Hilafet, Emanet.

Keywords: Ottoman, Interpretation of Single Qur'anic Verses, Ushshaqi, Khilafah, Trust.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	12.06.2019	16.06.2020	24.07.2020	0000-0003-1749-0424 0000-0002-7152-2928
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Atışman, Esma – Çınar, Esra. "Abdullah Salâhaddin Uşşâkî ve Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risâlesi - İnceleme Ve Metin- /The Life of Abdullah Salah al-Din Ushshaqi and His Exegetical Treatise on al-Ahzab 33/72 : Text and Review". <i>ilahiyat</i> 3 (Aralık/December 2019): 111-123.				

GİRİŞ

Allah tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı anlama çabaları asr-ı saadetten günümüze kadar gelmiş ve bu alanda pek çok eser verilmiştir. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde de alimler tam tefsir, bazı ayet ve sure tefsirleri ile şerh ve haşiyeler yazarak birçok eser telif etmişlerdir. Günümüzde ise kütüphanelerde keşfedilmeyi bekleyen Osmanlı döneminde telif edilmiş eserler bulunmaktadır. Abdullah Salâhaddin Uşşâkî'nin *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi* adlı çalışması da bu telif eserlerden biridir.

Salâhaddin Uşşâkî hakkında yapılan çalışmalar araştırıldığında genellikle tasavvufi yönüne vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu makalede Salâhaddin Uşşâkî'nin müphemliğini koruyan tefsir yönünü ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Ayrıca Salâhî Efendi'nin ayet tefsirinde kullanmış olduğu tefsir metodunu belirlemek amaçlanmıştır. Öncelikle eser okunup transkript edilmiştir. Müellifin tefsir yöntemi belirlenmiştir. Sonra hayatı ve eserleriyle ilgili araştırma yapılmıştır. Aşağıda XVIII. yüzyıl Osmanlı mutasavvıflarından ve Osmanlı'nın İbnü'l-Arabî'si diye tanınan Salâhaddin Uşşâkî'nin hayatı ve tefsir sahasındaki eserleri farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle aktarılmıştır.¹ Daha sonra müellifin üzerinde çalışma yapılmamış olan *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi* adlı eseri tefsir yöntemi, eserin te'lifi, kaynakları ve muhtevası bakımından incelenmiştir. Salâhaddin Uşşâkî'nin bu eseri ilim dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır.

1. ABDULLAH SALÂHADDİN UŞŞÂKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Abdullah Salâhaddin Uşşâkî, 1117/1705 yılında bugün Yunanistan'da bulunan Kesriye'de aslen Bosna Hersekli bir aileden dünyaya gelmiştir.² *Osmanlı Müellifleri* sahibine göre Uşşâkî, Balıkesirlidir.³ Asıl adı Abdullah Salâhaddin, mahlası Salâhî'dir; Salâhî Uşşâkî diye tanınmıştır.⁴ Babası Mehmet Abdülaziz Efendi'dir. İlk tahsilini memleketi Kesriye'de yapıp yirmi yaşlarında İstanbul'a gitmiştir. Kâtip olan babası oğlunun da aynı mesleği daha ileri düzeyde ifa etmesini istediğinden babasının yönlendirmesi ve dil öğrenimine olan yeteneğinden dolayı İstanbul'da önce Bâbîâlî'de Tahvil Kalemî'nde çalışmaya başlamıştır. Bir süre sonra onun kabiliyetlerini sezen Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1171/1758)'nin mektupçuluğuna yükselmiştir.⁵ Uşşâkî ilk olarak Hekimoğlu Ali Paşa'nın vali tayin edildiği Bosna'ya gitmiştir. Ayrıca 1150/1737 yılında Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte Osmanlı ordusunun Avusturya kuvvetlerine karşı zafer kazandığı Banyaluka savaşına katılmıştır. Daha sonra 1153/1740 yılında Hekimoğlu Ali Paşa'nın Mısır'a vali olması üzerine Kahire'ye gitmiştir. Uşşâkî, Mısır'daki görevinin yanı sıra bazı zatlardan ilim tahsil etmiş ve muhtelif şeyhlerin meclisine katılmıştır. Burada Halvetî şeyhi Şemseddin Muhammed el-Hıfnî ile tanışmış, Nakşibendî şeyhi Hasan Demenhûrî (ö. 1192/1778)'den cifr, vefk ve ilm-i huruf gibi havas ilimlerini öğrenmiştir.⁶

Ali Paşa ile çıktığı Edirne seyahatinde eş-Şeyh Seyyid Cemâleddin Edirnevî ile tanışması hayatında bir dönüm noktası olmuştur. O andan itibaren devlet görevinden ayrılmış ve "küşenişin-i inziva"⁷

¹ Diğer eserleri çalışmanın amacını aştığı için makaleye dahil edilmeyip dipnotta gerekli çalışmalara atıfta bulunulmuştur.

² Mahmud Erol Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler*, İstanbul: Sufi Kitap, 2016, s. 101.

³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, c.1, s.104.

⁴ Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları: İstanbul, 2009, XXXVI, 17.

⁵ Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler*, s. 101, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Hazırlayan: Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, c.1, s.83, Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB Yayınları, 1998, s.15-16.

⁶ Ceyhan, "Salâhî Efendi", *DİA*, XXXVI, 17, Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, s.20, Sâdık Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-u Aliyye)*, nşr. İ. Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s.246.

⁷ Küşenişin-i inziva: Küşenişin köşeye çekilen, insanlardan uzaklaşan demektir. İnziva "zuvviyy" ve "zeyy" kökünden türemiştir: 1. Bir köşeye çekilme, çekilip hiçbir işe karışmama. 2. Dünya işlerinden vazgeçme. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970, s.353.531.

olmuştur. Cemâleddin Efendi'nin en gözde müridi, yedi senelik bir halvet, riyazat ve çileden sonra da baş halifesi olmuştur.⁸ Uşşâkî kırk yaşında iken şeyhi Cemâleddin Efendi'nin kızıyla evlenmiştir (1157/1744). Bu evlilikten Muhyiddin ve Muhammed Ziyâeddin adlı iki oğlu olmuştur.⁹ Muhyiddin yirmi beş yaşındayken vefat ettiğinden Uşşâkî'nin soyu diğer oğlu Muhammed Ziyâeddin'den devam etmiştir. Onun da Mahmud Rıza ve Muhammed Tefvik adında iki oğlu olmuştur. Mahmud Rıza babasından önce vefat etmiş, Muhammed Ziyâeddin'in vefatından sonra halife olarak yerine diğer oğlu Muhammed Tefvik geçmiştir. Ancak Muhammed Tefvik'in de vefatıyla Salâhaddin Uşşâkî'nin nesli kesilmiştir.¹⁰ Uşşâkî 1163/1750 yılında şeyhinin vefatından sonra Eğrikapı'daki tekkenin postnişini olarak 1178/1764 tarihine kadar irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarihten sonra Cemâleddin Efendi'yi rüyasında görmesi üzerine Fatih semtinde bulunan Tahir Ağa Tekkesine geçmiştir. Bu tekkede 1196/1781 tarihine kadar tarikat hizmetini devam ettirmiştir. 1782 yılında burada yangın çıkınca Eğrikapı'daki şeyhinin tekkesi olan Hırâmî Ahmed Paşa tekkesine geçmiştir.¹¹ 1197/1783 tarihinde burada vefat etmiştir. Naşı müridleri tarafından yanmış olan Tahir Ağa tekkesine getirilerek tekkenin haziresine defnedilmiştir.¹²

Halveti-Uşşâkîliğin günümüze intikalini sağlayan Uşşâkî, tarikatın Salâhiyye kolunun pîri kabul edilmiştir.¹³ Uşşâkî'nin Uşşâkiyye'nin yanı sıra Celvetî-Bektâşi, Bayrâmî, Sâdî, Kâdirî, Nakşibendî, Mevlevî ve Gülşenî tarikatlarına intisabı bulunmaktadır. “*Celvetî, Bayramî, Sadî, Kadirî, Nakşibendî, Mevlevî, Gülşenî ve Uşşâkiyiz*” beytiyle de tarikatları şahsında toplamış bir zat olduğuna işaret etmiştir.¹⁴ Salâhaddin Uşşâkî, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'ye duyduğu muhabbetten dolayı onun eserlerini şerh etmiştir. Kendisine bir türlü bazı manaların açılmadığından şikâyet ettiği bir gün, rüyasında İbnü'l-Arabî'yi görmüş ve ona güzel ve muciz bir kelamla hitap etmiştir. Kalbinde onun feyzinden ilmî bir parlaklık belirmiş ve kendisini bütünüyle kaplamıştır. Böylece onun nurlarıyla aydınlanmış ve gizli sırlara vakıf olmuştur. Uşşâkî, bu rüyadan sonra keşfinin açıldığını ve eserler vermeye başladığını belirtmiştir.¹⁵ Uşşâkî geriye pek çok halife bırakmıştır. Kendi kolu ise Nazillili Şeyh Muhammed Zühdi Efendi yoluyla bugüne kadar ulaşmıştır. Uşşâkî'den sonra Nakşibendiyye kolu oğlu Muhammed Ziyâeddin Efendi tarafından devam ettirilmiştir. Onun vefatından sonra, yerine Muhammed Tefvik geçmiştir. Abdullah Salâhî'nin bir diğer halifesi de Sâdik Efendi'dir.¹⁶ Abdullah Uşşâkî, yaklaşık iki yüz kadar eser yazmıştır. Tasavvuf sahasındaki pek çok kitabın yazarı olduğu için Elif Efendi (ö. 1850/1927) gibi bazı alimler tarafından “Türklerin Muhyiddin Arabîsi” olarak adlandırılmıştır.¹⁷ Uşşâkî'nin düşüncelerinin temel kaynağı *Fusûsü'l-Hikem* ve *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* başta olmak üzere İbnü'l-Arabî'nin kitaplarıdır. İbnü'l-Arabî'nin yanı sıra Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049), Şebüsterî (ö. 720/1320), Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420), İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235), Mevlânâ (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 720/1320[?]) gibi tasavvuf tarihinin önemli simalarının metinlerine dair şerh ve tercüme türü çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70[?]), Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Mehmed Nasûhî Efendi (ö. 1130/1718) gibi Osmanlı tasavvufunun

⁸ Kılıç, Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler, s. 102.

⁹ Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-u Aliyye)*, nşr. İ. Gündüz, s.246.

¹⁰ İhsan Soysaldı, Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 27-28.

¹¹ Semih Ceyhan, Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücut Risaleleri (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 22.

¹² Kılıç, Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler, s. 102.

¹³ Ceyhan, “Salâhî Efendi”, *DİA*, XXXVI, 18.

¹⁴ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s.104, Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, s. 30.

¹⁵ Kılıç, Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler, s. 102, Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s.104.

¹⁶ Soysaldı, Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi, s. 35, 36, Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, s.52.

¹⁷ Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler*, s. 111, Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 429.

meşhur şahsiyetlerinin eserleri üzerinde çalışmalar yaparak Osmanlı tasavvuf düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸

Abdullah Salâhî başta tasavvuf olmak üzere İslâmî Türk edebiyatı, Fars dili ve edebiyatı, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, İslam hukuku ve usulü, mantık ve kelam alanlarında eserler kaleme almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı eserlerinde mükemmel bir şekilde kullanmıştır.¹⁹ Uşşâkî'nin tefsir alanında kaleme aldığı Ahzab Suresi 72. ayetin tefsiri²⁰, Rum Suresi 1, 2, 3, 4 ve 5. ayetlerin tefsiri ve Kamer Suresi 1, 2, 8 ve 45. ayetlerin tefsiri olmak üzere üç tane risalesi bulunmaktadır.²¹

2. AHZAB SURESİ 72. AYETİNE DAİR TEFSİR RİSALESİNİN İNCELENMESİ

2.1. TE'LİFİ

Te'lif tarihi ve sebebi hakkında eserde herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bu eserin yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde bulunmakla birlikte burada Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi, nr. 3211, vr. 19 nüshası kullanılmıştır. Uşşâkî bu nüshayı bir sayfada on beş satır olacak şekilde nesih-rika karışımı bir yazı ile yazmıştır. Ayrıca eserde yazı rengi olarak siyah kullanmakla birlikte ayetleri, hadisleri ve Arapça alıntıları kırmızı yazmıştır. Sayfanın rengi ise ahendi sarıdır.

Eserin diğer nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekkesi, nr. 503, vr. 13a-20b; Halet Efendi, nr. 730 (I. Risale); Hacı Mahmut Efendi, nr. 2684 (VII. Risale), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Tür., nr. 1620, vr. 9, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Ozak II/7, vr. 29b-36b'de bulunmaktadır. Bu nüshaların hepsinin dili Osmanlıcadır.

2.2. KAYNAKLARI

Eserde genellikle İbnü'l- Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserinden Ahzab suresi 72. ayet bağlamında alıntılarla açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca ayet tefsir edilirken Kur'ân-ı Kerim ve hadislere başvurulmuştur. Bunların dışında sadece bir yerde Muhammed el-Bûsirî'nin *Kasîdetü'l- Bürde* adlı eserinden alıntı yapılmıştır.

2.3. MUHTEVASI

Salâhaddin Uşşâkî, risalesinde Ahzâb suresi 72. ayeti tefsir etmiştir. Bu ayet ile Bakara suresi 30. ayet arasındaki irtibata işaret edip hilafet, insan-ı kâmil ve meleklerin Hz. Âdem'in halifelîği karşısında sergiledikleri tavır hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Risalede "hilafet/halifelik", "insan", "insan-ı kâmil" ve "Âdem" gibi kavramlar İbnü'l-Arabî düşüncesi temelinde izah edilmiştir. Aynı zamanda bu kavramlar ve konu çerçevesindeki bazı açıklamalar Şeyhu'l-Ekber'in *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinden iktibas yapılarak şerh edilmiştir.

2.3.1. EMANET VE HİLAFET

Müfessire göre ayette geçen "emanet" kelimesi ile kastedilen Allah'ın isimlerinin tamamını bilmeyi gerektiren hilafettir. Bu emanet yani halîfelik de insan-ı kâmilin hakkıdır. Halîfe, bir kimsenin yerine geçene denir. Halîfetullah olmak ise Allah'ın ilahi isimlerinin tamamını yani

¹⁸ Ceyhan, "Salâhî Efendi", *DİA*, XXXVI, 18.

¹⁹ Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücut Risaleleri*, s. 26-27, Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, s. 95.

²⁰ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s.105.

²¹ Diğer eserleri için bakınız: Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücut Risaleleri (Yüksek Lisans Tezi)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998; Süleyman Deliktaş, *Salâhaddin-i Uşşâkî ve Kaside-i Hamriyye Şerhi (Yüksek Lisans Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990; İhsan Soysaldı, *Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi (Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s.105-107, Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, s. 149-151.

cemal ve celal sıfatlarını bilmek ve bunları kendisinde yansıtabilecek kabiliyeti kazanmak demektir.²²

2.3.2. EMANET YÜKLENİCİ OLARAK HZ. ÂDEM; İNSAN VE HALİFE

Müellif, Ahzab suresi 72. ayeti üçe ayırarak açıklamıştır. İlk olarak ayetin “*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler*” kısmı tefsir edilmiştir. Allah, bütün isim ve sıfatlarıyla emaneti yani hilafeti gökyüzündekilere ve yeryüzündekilere vermiştir. Fakat onlar yetenekleri, kabiliyetleri olmadığı için çekinip korkmuşlardır. Çünkü emaneti kabul ettiklerinde Allah’ın cemal ve celal sıfatlarını bilmeleri gerekecektir. Dolayısıyla buna kabiliyeti olan bir fert bulunmamıştır.²³ İkinci olarak ayetin “*ve insan onu yükledi*” kısmı açıklanmıştır. İnsan Allah’ın isim ve sıfatlarını bilmeye kabiliyeti olduğundan dolayı emanet olan hilafeti kabul etmiştir. Bu sebeple Âdem, insan ve halife olarak isimlendirilmiştir. İnsan olarak isimlendirilmesinin iki yönü vardır. Biri Âdem’in mertebesinin alemin mertebelerinin ve hakikatlerinin tamamını kapsadığı içindir.²⁴ Zira insan, “üns”den ya da “nisyan”dan alınmıştır. Üns olması insanda isimlerin tamamının toplaması ve hakikatlerin kendisinde görünür olması sebebiyledir. Yani insanın Allah’a yakınlık kesp etmesidir. Nisyandan olmasının sebebi ise insanın bir şeye yöneldikten sonra başka şeylerin araya girip onlarla meşgul olmasıdır. Yani Allah’tan başka her şey ile meşgul olmak ve O’nu unutmaktır. Hangisi olursa olsun isim ile isimlendirilen arasında uygunluk bulunmaktadır. Sonuç olarak ünsiyet kazanan insan, insan-ı kâmil; Allah’ı unutan insan ise insan-ı nâkis olmaktadır. “كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ”, “O, her gün bir iştedir.” (Rahman, 55/29) bu ayette Allah’ın sürekli yaratmasından bahsedilmektedir. İnsan-ı kâmil de Allah’ın sıfatlarını yansıtan bir ayna olması sebebiyle sürekli bir değişim içerisinde olduğundan bu ayetle vasıflanmaktadır. Allah’tan başka her şey ile meşgul olan insan-ı nâkis ise bu ayetle nitelenmemektedir. İkinci yön ise insanın Allah’ın göz bebeği mesafesinde olmasıdır. Arapça ona insanül-ayn denir ve basar şeklinde tabir olunmaktadır.²⁵ Aslında göz ile kastedilen göz bebeğidir.²⁶ Aynı şekilde alemin tamamından kasıt da aslında insandır. İlahi sırlar ve hakikati bilmek insanda tezâhür etmesi nedeniyle insanül-ayn menzilesinde olan insan, insan-ı kâmil olmaktadır. Burada insanın en mühim organının göz bebeği olmasından dolayı alemin insan için yaratılmasına ve insanın önemine vurgu yapılmak için Allah’ın göz bebeği şeklinde bir benzetme yapılmaktadır.²⁷

2.3.3. MUTLAK İNSAN; İNSAN-I NÂKİS VE İNSAN-I KÂMİL

Abdullah Salâhaddin, ayetin “*Doğrusu o çok zalim ve çok cahildir.*” kısmını şu şekilde açıklamıştır: Mutlak insan; insan-ı nâkis ve insan-ı kâmil olmak üzere iki kısımdır. İnsan-ı nâkisin zalim ve cahil olması ona verilen emaneti kendinin sanıp hakikati bilmediğinden kendine zulmetmesi ve cehalet vadisinde mahcup olmuş, şaşkın ve avare bir şekilde kalıp halifelikten mahrum kalması yönünden anlaşılmalıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlar hakkında Araf suresi 179. ayette “*وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَانُوا لِنِعْمِ رَبِّهِمْ أَصْلًا هُمْ أَصْلًا هُمُ الْعَاقِلُونَ*”, “*Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat*

²²Abdullah Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi, nr. 3211, vr. 1a, 1b.

²³Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 1b.

²⁴Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 2a, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1365/1946, c.1, s.49-50.

²⁵İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.50.

²⁶Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 2b,3a.

²⁷Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 3a.

onlarla işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar da gafillerin ta kendileridir” buyurmuştur. Yoldan çıkmış, geri kalmış kimseler grubunda olduğundan dolayı çok zalim ve çok cahil olmuştur. Bu yönden insanın zalim ve cahil olması kınanmıştır. İnsan-ı kâmilin zalim ve cahil olması ise şöyle açıklanmıştır: İnsan-ı kâmil kendinde olan cevherin Allah’a ait ve kendisine bir emanet olduğunu bildiğinden dolayı gece gündüz riyazet ve mücahede ile nefisini öldürüp zatını Hakk’ın zatında yok ederek nefisine zulmetmiş olmaktadır.²⁸

Kişi terbiye ve tezkiye ile nefisine zulmetmiş olur mu? Zulüm, bir şeyi konuluş amacının dışında kullanmaktır. Hayvani nefis ise insan bedenine kötülük için konulmuştur. Kötülüğü emreden yerilmiş olan ahlâkın yeridir. Hayvani nefse övülmüş olan ahlâkı yüklemek de onu amacının dışında kullanmaktır. Bu yönden insan-ı kâmil nefisine zulmetmiş olmaktadır. İnsan-ı kâmil nefisini öldürüp Allah’tan başka hiçbir şeyi bilmediğinden dolayı ise cahil olmaktadır. Nitekim İbnü’l- Arabî de “Nefsini bilen Allah’ı bilir, Allah’ı bilen nefisini bilmez.” demiştir. La ilahe illallah ibaresinin manası da insan-ı kâmilin cahil olmasını, yani Allah’tan başka hiçbir şeyi bilmemesini ifade etmektedir. Sufiler buna fenafillah makamı demektirler. Bu makama kitaplardan okunarak değil ancak seyr-u sülûk veya bir mürid-i kâmilin sohbetine katılarak ulaşılmaktadır. Bu açıdan da insanın zalim ve cahil olması övülmüştür.²⁹

2.3.4. HZ. ÂDEM’İN “HALİFE” OLARAK İSİMLENDİRİLMESİNİN SEBEBİ

Salâhaddin Uşşâkî, Hz. Âdem’in halife olarak isimlendirilmesinin sebebini alemde Âdem’i padişahın hazinesini mühürlediği yüzüğün nakışlı olan yerine benzeterek açıklamıştır. Allah-ü Teâlâ, Hz. Âdem’i halife olarak isimlendirmiş ve insanı bir yönden alemde bir parça diğer yönden de başlı başına bir alem olarak yaratmıştır. Yüzüğün de fassından yani kaşından başka bir yönü de nakışlı olan yeridir, onunla hazine mühürlenir. İnsan-ı kâmil de hem alemde bir parça hem de hayvandan bir tür olması itibarıyla yüzüğün nakışlı yerine benzetilmiştir. Bütün ilahi isimler ve yaratılış hakikatleri insan-ı kâmilde toplandığı ve kendisinde alemde başka bir yön daha olduğundan dolayı Allah-ü Teâlâ insanı halife olarak isimlendirmiştir.³⁰

Bir padişah hazinesini korumak istediğinde ve kimsenin onu kullanmasına izin vermediğinde mühürlere. Padişahın izni olmadan hazineden kimse tasarruf edemez. Böylece mühür hilafetle hazinenin koruyucusu olmuştur. Aynı şekilde Allah-ü Teâlâ alemleri ve yaratılmışları korumak için insan-ı kâmil halife tayin etmiştir.³¹

Halifelik Hz. Âdem’e mahsus değildir. Hz. Âdem ile anlatılmak istenen aslında insan-ı kâmidir. Nitekim Allah-ü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ”, “Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife kıldık.” (Sâd, 38/26) ve bir yerde de “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا” “Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere kendilerinden öncekileri halife kıldığı gibi mutlaka onları da halife kılacağını vadetti.” (Nur, 24/55) buyurmuştur.³²

Kutbu ezeli ve ebedi olan Hz. Peygamber’e tabi olan kimselere bu makamın verilmesi O’nun yardım ve feyziyle olmaktadır. Peygamberler ve evliyalar da hakikat-i Muhammediyenin yardım ve feyziyle hilafet makamına yükselmektedirler. Bu sebeple insan-ı kâmil halife olarak

²⁸ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 3a, 3b, 4a.

²⁹ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 4a, 4b, 5a.

³⁰ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 5b, 6a, 6b.

³¹ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 6b, 7a, İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, thk. Ebu’l-Alâ Affî, c.1, s.50.

³² Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 7a, 7b.

isimlendirilmiştir. Yani Allah insanı dünya ve ahiret hazinesine mühür yaparak sıfatlarını ve isimlerini bu insanın oluşumunda açığa çıkarmış, yani bi'l-fiil olmasını sağlamıştır.³³

2.3.5. MELEKLERİN HZ. ÂDEM'İN HİLÂFETİNE KARŞI TAVIRLARI

Salâhî'ye göre insanın oluşumu ruh ve cisim mertebelerini kapsamakla birlikte Allah'ın isim ve sıfatları da insanda tezahür etmektedir. Allah-ü Teâlâ insanın bu konumunu meleklerin itirazlarının geçersizliğine kesin bir delil kabul etmiştir.³⁴ Çünkü melekler ezelde kendilerine verilen şey ile yetinmeyip hilafete talip olmuşlardır.³⁵ Halbuki meleklerde Hz. Âdem'de olduğu gibi isimlerin tamamının toplandığı “Allah” isminin görünür olması durumu bulunmamaktadır. Fakat melekler bu durumun farkında olmadıkları için Hz. Âdem'in halifeliğine itiraz etmişlerdir³⁶ ki ayette şöyle ifade edilmiştir: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خٰلِفًا لِّكَ ۗ قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِى الْاَرْضِ مَنْ يُفْسِدُ فِىْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ ۗ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۗ قَالَ اِنَّىْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ”³⁷, “Hani Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar: ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz’ demişler. Allah da: ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.” (Bakara, 2/30). Melekler, Âdem gibi isimlerin tamamıyla ibadet etmeyip sadece bir isim ile Hakki tesbih ve takdis ettiklerinden dolayı kendilerine mahsus olan isim dışındaki ilahi isimleri bilmeyip halife olmak istemişlerdir. Aslında melekler Allah'ın emrine muhalefet etmekle Âdem'e nispet ettikleri noksanlığın kendilerinde olduğunu göstermişlerdir.³⁷

“وَإِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خٰلِفًا لِّكَ”³⁸, “Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” (Bakara, 2/30) Âdem, alemin tamamına halife tayin edildiği halde ayette yeryüzüne işaret edildiğinden itiraz eden melekler melaik-i arzdir. Ayrıca şeytanlar ve cinler de itiraz etmişlerdir.³⁸

Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdikten sonra melekler buna itiraz edip kendilerinin Allah'ı tesbih ve takdis ettiklerini Hz. Âdem'in yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceğini ifade ederek onun halifeliğine saygı göstermemişlerdir.³⁹ Ancak açık olarak “اَسْجُدُوْۤا لِاٰدَمَ”, “Âdem için saygı ile eğilin.” (Bakara, 2/34) emri geldikten sonra secde etmişlerdir.⁴⁰

“فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجْمَعُوْنَ”⁴¹, “Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler.” (Sâd, 38/73) ayetinde işaret edildiği gibi hem semavî hem arzî melekler Âdem'e tabi olarak secde etmişlerdir. Bu da insan-ı kâmilin yerdekilere ve göktekilere halife olduğuna delil olmuştur.⁴¹ Âdem'e secde emrinden sonra sadece İblis büyüklük taslayıp secde etmemiştir. Bundan dolayı Allah-ü Teâlâ İblis hakkında şöyle buyurmuştur:

“مَا مَنَعَكَ اَنْ اَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ ۗ بِیَدَیْ اَسْتَكْبِرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعٰلِیْنَ”⁴², “Allah, “Ey İblis! Kendi ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıyordu? Büyüklük mü tasladın, yoksa ululardan mı oldun? dedi.” (Sâd, 38/75). Ayette geçen “yedeyn” ile kastedilen cemel ve celal sıfatları olmakla birlikte zat ve sıfat da olabilir. Yani Allah-ü Teâlâ Hz. Âdem'i yaratıp isim ve sıfatlarının hepsini onda ortaya çıkarmıştır. Ayette geçen “halk” fiili aslında iki sûretin birleştirilmesini ifade eder. Bunlardan biri alemle ilişkili olup Allah'ın zahir olan isimleridir ki buna sûret alemleridir. Diğer ise alemle ilişkili olmayıp Allah'ın gayb olan isimleridir. Allah-ü Teâlâ Âdem'in zahiri sûretini yani dış görünüşünü alemin

³³ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 7b, 8a, 8b.

³⁴ İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.50.

³⁵ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 8a, 8b.

³⁶ İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.50-51.

³⁷ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 10a, İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.51.

³⁸ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 11b, 12a.

³⁹ İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.51.

⁴⁰ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 13a.

⁴¹ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 13b.

hakikatlerinden ve sûretlerinden yaratmıştır. Ruh, kalp ve nefis olan batinî sûretini de yani Allah katında mevcut olan a`yân-ı sâbitelerini isim ve sıfatları ile muttasıf kılmıştır.⁴² İnsanda Allah'ın bütün isim ve sıfatları toplanmıştır.⁴³ Fakat bunlar seyr-u sülûk ve nafil ibadetlerle ancak insan-ı kâmilde ortaya çıkmaktadır. Bu yönü de şu kutsi hadis ile ifade edilmiştir: “لا يزال عبدى يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه وبصره Onu bir sevdim mi artık ben onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.” (Buhârî, “Rikâk”, 38).⁴⁴

Meleklerin itirazlarından ve kendilerini tesbih ve takdis ile temiz görmeleri üzerine Allah-ü Teâlâ onları şu ayetle kınamıştır: “قَالَ إِنِّي أَغْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “Allah da “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti. Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, bana bunların isimlerini bildirin” dedi.” (Bakara, 2/30-31). Zira hilafet, Allah'ın isim ve sıfatlarının hepsine kabiliyet ve marifetten ibarettir. Ancak meleklerin birine bu isim ve sıfatların tamamı öğretilse buna kabiliyetlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Allah, insana verdiği kabiliyeti meleklerin anlaması için Âdem'e isimlerin tamamını öğretince yani onda tecelli edince Âdem'de bir ilim meydana gelmiştir. Sonra Âdem bu isimlerin müsemmalarını meleklerle göstermiş ve Allah-ü Teâlâ meleklerle eğer buna kabiliyetiniz varsa haber verin, buyurmuştur. Melekler de aczlerinden dolayı “قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ” “Melekler, “Seni bütün eksikliklerden tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.” (Bakara, 2/32) diyerek pişmanlıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁵

Sonuç olarak Hak Teâlâ Âdem'in hilafete meleklerden daha layık olduğunu göstermek için bütün isimleri Âdem'e öğretip onun da meleklerle isimleri ve müsemmalarını talim etmesini istemiştir. Melekler de hilafete kabiliyetlerinin olmadığını anlayınca Allah'ın emrine boyun eğerek Âdem'e secde etmişlerdir. Bu da “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ” “Şüphesiz biz emaneti sunduk.” (Ahzab, 33/72) ayetini delillendirmiştir. Çünkü bu ayette “emanet” ile kastedilen Allah'ın isim ve sıfatlarının hepsini bilmek ve buna kabiliyetli olmak manasına gelen hilafettir. Sonunda da bu iki ayet arasında uygunluk olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Salâhaddîn Uşşâkî bu ayetin tefsirinin sonuna bir de dua ekleyerek bitirmiştir.⁴⁷

2.4. YÖNTEMİ

Müfessir, bu risalede Ahzâb suresi 72. ayetini işârî tefsir metoduyla kaleme almıştır. Salâhî Efendi, ayet tefsirinde klasik tefsir usulünde kullanılan usulü takip ettiği görülmektedir. Buna göre ayette yer alan kelimelerin filolojik tahliline yer ayırdığı tespit edilmiştir. Ayet tefsir edilirken konu bağlamında diğer Kur'ân ayetlerine de atıflar yapılmıştır. Bunun yanında konu ile ilişkili olan hadisler tefsirinde yer almaktadır. Uşşâkî, Ahzab suresi 72. ayeti tefsirinde belâgat ilminden de yararlanmış. Konu ile ilişkili olarak bir şiir zikretmiş ve bir edebi sanat olan teşbih sanatını da kullanmıştır. Risalede soru-cevap yöntemini de kullanmıştır. Böylece okuyucuda merak

⁴² A`yân-ı sâbite: “Hakikat, mahiyet ve zat” manasına gelir ve varlık (vücûd) kavramından farklı bir mana ifade eder. Eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, zahir olan varlıkların Allah'ın ilmindeki mahiyetleri ve gizli hakikatleridir. Bu terim tasavvuf tarihine İbnü'l-Arabî ile girmiş daha sonra mutasavvıflar Allah, alem ve insan ilişkilerini konusundaki varlık görüşlerini büyük ölçüde bu kavrama dayanarak açıklamışlardır. Süleyman Uludağ, “A`yân-ı sâbite”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, IV., 198-199.

⁴³ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, c.1, s.55.

⁴⁴ Salâhaddîn Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 13b-15b, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi`u's-sahîh*, Muhakkik: Muhammed Zühbeyr b. Nasr, Dâr-u Tavkî'n-Necât, 1422/2001, “Rikâk”, 38, No:6502.

⁴⁵ Salâhaddîn Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 17a, 17b.

⁴⁶ Salâhaddîn Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 19a.

⁴⁷ Salâhaddîn Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 19b.

uyandırmış ve dikkat çekmiştir. Aşağıda Uşşâkî'nin kullandığı bu yöntemler örneklerle açıklanmıştır.

2.4.1. KUR'ÂN'I KUR'ÂN İLE TEFSİRİ

Salâhaddin Uşşâkî, ayeti açıklarken kendi görüşünü temellendirmek için Kur'ân-ı Kerim'e başvurmuştur. Mesela Uşşâkî, ayetin “إِنَّكَ كَانَتْ ظُلْمًا جَهْلًا”, “Doğrusu insan çok zalim, çok cahildir.” (Ahzâb, 33/72) bölümünü açıklarken mutlak insanın insan-ı nâkıs ve insan-ı kâmil olmak üzere iki kısım olduğunu belirtmiştir. Her iki kısmın da zalim ve cahil olduğunu izah ederken ayetlerden yararlanmıştı. İnsan-ı nâkısın zalim ve cahil olması Allah'ın ona verdiği emanet olan hilafeti kendinin zannedip zulmetmesi ve cahilliğinden dolayı hayvanlardan bile aşağı seviyeye inip kendilerine verilen hilafetten mahrum kalmasıdır. İnsan-ı nâkıs hakikatten haberdar olmadığı ve her şeyi kendinin zannettiği için Allah-ü Teâlâ böyle kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

“وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَانُوا لَكُمْ أَعْيُنًا لَا تَعْلَمُونَ” (A`râf, 7/179). Bu yönden insanın zalim ve cahil olması yerilmiştir. İnsan-ı kâmilin Allah'tan başka hiçbir şeyi bilmediği için cahil, hilafetin Allah tarafından kendisine verilen bir emanet olduğunu bilip gece gündüz riyazet ve mücahede ile nefesine zulmederek terbiye ettiği için zalim olduğunu ifade etmiştir. Bu yönden insanın zalim ve cahil olması övülmüştür.⁴⁸

Müfessir “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ” (Bakara, 2/30) ayeti çerçevesinde meleklerin itirazı hakkında açıklamalar yapıp Ahzab suresi 72. ayet ile arasında bağlantı kurmuştur. Melekler Allah'ın isimlerinin tamamını bilmeyip sadece biriyle ibadet ettiklerinden dolayı onlara halifelik verilmemiştir. Bundan dolayı melekler Hz. Âdem'in hilafetine karşı çıkmışlardır. Melekler “orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın” diyerek Âdem'e noksanlık nispet etmişlerdir. Aslında Allah'ın emrine muhalefet ederek kendilerindeki noksanlığı da ortaya çıkarmışlardır.⁴⁹

Salâhaddin Uşşâkî, Hz. Âdem'in hilafetine itiraz eden meleklerin ehl-i ceberut ve ehl-i melekut-u semaviyye olmadığını ifade etmiştir. Çünkü onlar insan-ı kâmilin hakikatini bilmeseler bile onun Allah katındaki şeref ve mertebesini biliyorlardı. İnsan-ı kâmil alemin tamamına halife tayin edilmişken Allah'ın “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” sözüne itiraz eden meleklerin yeryüzü melekleri, cin ve şeytanlar olduğuna bir işaret bulunmaktadır.⁵⁰

2.4.2. KUR'ÂN'I HADİS İLE TEFSİRİ

Uşşâkî birkaç yerde ayeti açıklarken hadislerden de yararlanmıştı. Mesela Uşşâkî, İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesini açıklarken “قَالَ يَا إِبٰٓلٰٓيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ لِىْ اَسْتَكْبِرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعٰلَمِيْنَ” (Sâd, 38/75) ayetini zikretmiştir. Bu ayette geçen “yedeyn” den maksadın cemal ve celal sıfatları olduğunu söylemiş, ayrıca zat ve sıfat olabileceğini de belirtmiştir. Allah'ın

⁴⁸ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 3a, 3b, 4a, 5a.

⁴⁹ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 10a, 10b.

⁵⁰ Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi, vr. 11b, 12a.

isimlerinde tecelli ettiğini, bu tecelliden de Âdem'i yarattığını yani ilahi isimlerin tamamına mazhar kıldığını ifade etmiştir. Cemal ve celal sıfatlarını Âdem'in sûret-i zâhiresi ve sûret-i bâtnası olarak tabir etmiştir. Allah'ın Âdem'in sûret-i zâhiresini yani fiziki özelliklerini alemin sûretlerinden inşa ettiğini, sûret-i bâtnasını da yani kalp, ruh ve nefsinin kendi esmâ ve sıfatı üzerine yarattığını ve bunu da Âdem hakkında gören gözü, işiten kulağı olurum diye şu kutsi hadiste belirttiğini söylemiştir: “لا يزال عبيد يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه وبصره”, “Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşmaya devam eder ta ki onu severim. Onu bir sevdim mi artık ben onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.” (Buhâri, “Rikâk”, 38).⁵¹

Yine Uşşâkî Allah'ın insanı halife tayin edip dünya ve ahiret hazinesine mühür kıldığı için sûret-i ilâhiyyede olan esmanın hepsi insan-ı kâmilde ortaya çıktığını, sûret-i ilâhiyyeden kasıt ise Allah'ın sıfatlarının olduğunu söylemiştir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “ان الله خلق آدم على صورته”, “Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.” (Buhârî, İsti'zân 1). Yani kendi sıfatı üzerine yaratmıştır.⁵²

2.4.3. ŞİİRLE İSTİŞHAD

Uşşâkî sadece bir yerde *Kasîdetü'l-Bürde*'den bir beyit almıştır. Hilafetin Hz. Âdem'e mahsus olmadığını, bundan kastın insan-ı kâmil olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'e tabi olan kimseye hilafet rütbesi verilmesi hakikat-i Muhammediyye'nin yardımı ve feyziyle olmuştur. Veliler ve peygamberlerden bu rütbeye yükselmek isteyenlere hakikat-i Muhammediyye'nin yardım ve feyzinin olacağı *Kasîdetü'l-Bürde*'de şöyle geçmiştir⁵³:

وكلهم من رسول الله ملتمس

”غرفا من البحر او رشفا من الدير“⁵⁴

2.4.4. SORU-CEVAP ÜSLUBUNU KULLANMASI

Uşşâkî, ayetteki “zalûmen” kelimesini açıklarken “Kişi nefsinin terbiye ve tezkiye ile nefsinin zulüm etmiş olur mu?” diye bir soru sormuş ve şöyle cevaplamıştır: Zulüm bir şeyin konuluş amacının dışında kullanılmasıdır. Hayvani nefsin konuluş amacı ise kötülüktür. Zira hayvani nefis insan bedenine konulmuş, kötülüğü emreder ve yerilmiş olan ahlâkın mahallidir. İnsan-ı kâmil de hayvani nefsi terbiye ve tezkiye ile konuluş amacının dışında kullanarak övülmüş olan ahlâkı ona yüklemeye çalışır. Bunun sonucunda insan-ı kâmil nefsinin öldürüp Allah'tan başkasını bilmediğinden dolayı cahil olur. Nitekim İbnü'l-Arabî “Nefsini bilen Allah'ı bilir. Allah'ı bilen nefsinin bilmez.” buyurmuştur.⁵⁵

Uşşâkî tefsirinin bir yerinde de “Emanet ile kastedilen hilafet ve hilafetten muradın da Allah'ın isimlerinin tamamını kabiliyet ve marifetten ibaret olduğuna delilin var mıdır?” sorusuna ise şu şekilde cevap vermiştir: “Evet, bu durum Kur'ân-ı Kerim ile sabittir. Nitekim Allah-ü Teâlâ şöyle buyurmuştur”⁵⁶: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ”, “Hani Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar: ‘Orada

⁵¹ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 13b, 14a, 14b, 15a, Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, “Rikâk”, 38, No:6502.

⁵² Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 8a, 8b, Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, “İsti'zân”, 1, No:6227.

⁵³ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 7b, 8a.

⁵⁴ “Peygamberlerin hepsi Rasûlullah'ın irfan deryasından bir avuç veya kerem yağmurundan bir yudum su isterler.” Ömer Faruk Harman, *Kaside-i Bürde Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul: Gençlik Basımevi, 1977, s. 52.

⁵⁵ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 4a, 4b.

⁵⁶ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 5a.

bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz' demişler.” (Bakara, 2/30).

2.4.5. BENZETME YAPMASI

Müfessir insanın halife olarak isimlendirilmesinin sebebini bir benzetme ile beyan etmiştir. Alemde Âdem, yüzüğün kaşının nakışlı yeri gibidir. Yüzüğün kaşı, nakış ve alametin yeridir. Padişah onunla hazinesini mühürler. Allah Âdem’i halife olarak isimlendirdi ve yüzüğün kaşına benzeterek insana iki itibar verip bir yönüyle alemde bir parça, diğer yönüyle de başlı başına bir alem eyledi. Kaş, yüzüğün bir parçasıdır ve nakışlı olan yerdir. Yüzüğün kaşının yüzükten başka bir yönü daha vardır. O da nakışlı olan yeridir ki onunla hazine mühürlenir. Aynı şekilde insan-ı kâmil de alemde bir parça ve hayvandan bir çeşittir. Yani alem yüzüğün tamamı, hayvan yüzüğün kaşı, insan-ı kâmil ise nakışlı yeridir. Bütün ilahi isimler ve oluş hakikatleri mahalli nukûş yani insan-ı kâmilde toplandığı ve onda alemde başka bir yön olduğundan dolayı Allah insanı halife olarak isimlendirdi.⁵⁷

Müellif Allah’ın alemleri korumak için insan-ı kâmil halife tayin etmesini padişahın hazinesini korumak için onu mühürlemesine benzetmiştir. Yani bir padişah hazinesini korumak istediğinde onu kimse kullanmasın diye mühürlemiştir. Böylece mühür hilafetle hazinenin koruyucusu olmuştur. Hiçbir kimse padişahın izni olmadan hazineyi açmaya cesaret edemez. Aynı şekilde Allah-ü Teâlâ alemleri insan-ı kâmil ile hıfzetmiştir. Mührün hazineyi hilafetle koruması gibi insan-ı kâmilin de alemleri koruması asaletle yani soy ve nesle değil hilafetle. Yani Allah’ın isim ve sıfatlarını bilmek ve bunlara kabiliyetli olmak anlamına gelen halifelik belirli kimselere mahsus olmayıp bütün insanlara verilmiş bir emanettir.⁵⁸

2.4.6. KELİME TAHLİLLERİNE YER VERMESİ

Müfessir tefsirinin bazı yerlerinde kelimelerin tanımlarına yer vermiştir. Örneğin halife, halîfetullah ve zulüm kelimelerini tanımlamıştır. Halife, bir kimsenin yerine geçene denir. Halîfetullah ise Allah’ın isimlerinin tamamına yani cemal ve celal sıfatlarına marifet ve kabiliyetten ibarettir.⁵⁹ Son olarak zulüm kelimesini bir şeyi konuluş amacının dışında kullanmak şeklinde tanımlamıştır.⁶⁰

Ayrıca müfessir insan kelimesinin üns ya da nisyandan alındığını ifade etmiştir. Üns olmasının sebebi insanın isimlerin hepsini toplaması ve hakikatin kendisinde görünür olmasıdır. Nisyandan olması ise insanın bir şeye yöneldikten sonra başka şeylerin araya girip onlarla meşgul olması sebebiyledir. Hangisi olursa olsun isim ile isimlendirilen arasında bir uygunluk bulunmaktadır.⁶¹

Müellif, tesbîh ve takdîs kelimelerinden de bahsetmiştir. Müfessire göre tesbîh, takdisten daha geniştir. Tesbîh, Allah’ı noksan sıfatlardan ve yaratılmış olmaktan tenzih etmektir. Takdis ise Allah’ı noksan sıfatlardan, yaratılmış olmaktan ve Allah’tan başkasının kemal sahibi olmasından O’nu tenzih etmektir.⁶² Çünkü Allah’tan başka hiçbir varlık kemal sahibi olamaz.

⁵⁷ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 5b, 6a, 6b.

⁵⁸ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 6b, 7a.

⁵⁹ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 1a, 1b.

⁶⁰ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 4a.

⁶¹ Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 2b.

⁶² Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, vr. 5b.

SONUÇ

Osmanlı toplumunun tefsir geleneğinde haşiye, ta'lik, sure ve ayet tefsirlerinin revaçta olduğu görülmektedir. Bu makalede Osmanlı toplumunun ayet tefsir geleneğinin bir örneği sunulmuştur. Tasavvuf sahasında önemli bir şahsiyet kabul edilen Salâhî Efendi'nin kaleme aldığı ayet tefsiri ilim sahasına kazandırılmıştır. Uşşâkî, birkaç tarikatı zatında toplamış bir şeyhtir. Te'lifâtıyla Osmanlı tasavvuf düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur. İbnü'l-Arabî'nin eserlerini şerhetmesi sebebiyle İbnü'l-Arabî'nin şârihi olarak bilinir. Çeşitli ilim dallarında eserler vermiş olup kendinden sonraki nesillere önemli bir bilgi birikimi bırakmıştır. Geriye bıraktığı bu müktesebât içerisinde tefsire dair te'lif ettiği ayet tefsirleri de bulunmaktadır.

Makalede Uşşâkî'nin tefsir yönü ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca ayet tefsirinde takip ettiği yöntem de tespit edilmiştir. Salâhaddin Uşşâkî, Ahzab suresi 72. ayetini işârî tefsir metodu ile kaleme almıştır. Salâhî Efendi, ayet tefsirinde klasik tefsir usulünde kullanılan usulü takip ettiği görülmektedir. Buna göre ayette yer alan kelimelerin filolojik tahliline yer ayırdığı belirlenmiştir. Ayet tefsir edilirken konu bağlamında diğer Kur'ân ayetlerine de atıflar yapılmıştır. Bunun yanında konu ile ilişkili olan hadisler tefsirinde yer almaktadır. Ayrıca müellifin tefsirinde zikrettiği hadisler, sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Uşşâkî, Ahzab suresi 72. ayeti tefsirinde belâgat ilminden de istifade etmiştir. Konu ile ilişkili olarak bir şiir zikretmiş ve bir edebi sanat olan teşbih sanatını da kullanmıştır. Risalede soru-cevap yöntemini kullanması okuyucuda merak uyandırmış ve dikkat çekmiştir. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'inden alıntılar yaparak bunları şerh etmiştir. Ahzab suresi 72. ayet ile Bakara suresi 30. ayet arasındaki irtibata dikkat çekip meleklerin Hz. Âdem'in halifeliği hakkındaki tutumları konusunda geniş izahlar yapmıştır. Ancak buradaki izahlarında bazı aykırı yorumlar bulunmaktadır. Uşşâkî, bu hususta meleklerin bir itiraz içerisinde olduklarını vurgulamaktadır. Yine meleklerin, hilafete talip olduklarını ve Allah-ü Teâlâ'yı tesbih ve takdis etmelerinden dolayı kendilerini temiz görmeleri ve bu nedenle de hilafete Hz. Âdem'den daha layık olduklarını içeren bir tavır sergilediklerini söylemektedir. Salâhî Efendi, meleklerin bu tutumunu gizli şirk olarak nitelemektedir. Beyan ettiği görüşler bu ayet ve devamında gelen ayetler ve Kur'ân'ın diğer ayetlerine aykırıdır. Ayrıca melekler hakkında ifade ettiği beyanlar, meleklerin buldukları konum ve itibarı ile uyuşmamaktadır. Allah, Hz. Âdem'i yaratacağını haber verdiğinde meleklerin itiraz etmesi onların Allah'a karşı bir itaatsizlik içerisinde olduğunu gösterse bile müfessirlere göre, bunun karşı çıkma amacıyla değil de görüş bildirme veya hakikati öğrenme maksadı ile yapıldığını ifade etmektedirler. Nitekim bu ayetin devamında ve konuyla ilgili diğer ayetlerde meleklerin mutlak bir teslimiyet içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullah Salâhaddin Uşşâkî, *Ahzab Suresi 72. Ayetine Dair Tefsir Risalesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3211, vr. 1a-19b.

Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB Yayınları, 1998.

Altuntaş, Halil, Muzaffer, Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerim Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-, *el-Câmi`u's-sahîh*, Muhakkik: Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâr-u Tavki'n-Necât, Birinci Basım, 1422/2001.

Bûsirî, Muhammed b. Said, *Kaside-i Bürde Tercümesi ve Şerhi*, nşr. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Gençlik Basımevi, 1977.

Ceyhan, Semih, "Salâhî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları: İstanbul, 2009, XXXVI, 17-19.

Ceyhan, Semih, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücut Risaleleri (Yüksek Lisans Tezi)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Deliktaş, Süleyman, *Salâhaddin-i Uşşâkî ve Kaside-i Hamriyye Şerhi (Yüksek Lisans Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.

er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2013, c. 18, s. 178.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1365/1946.

Kılıç, Mahmut Erol, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar-II Halvetî-Uşşâkîler*, İstanbul: Sufi Kitap, 2016.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı-Nedim Tan-Ercan Alkan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

Sehâvî, Muhammed Abdurrahman, *Makâsidü'l-Hasene*, Beyrut: Darü'l-Kitap, 1985.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Yayına hazırlayan Nuri Akbayar, İstanbul, 1996.

Soysaldı, İhsan, *Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi (Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Tâhir, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.

Uludağ, Süleyman, "A`yân-ı sâbite", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV., 198-199, TDV Yayınları: İstanbul, 1991.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi, 2006.

Vicdânî, Sâdık, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-u Aliyye)*, nşr. İ. Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.

